

**ВІЙНА ДВОХ ПРАВД
ПОЛЯКИ ТА УКРАЇНЦІ
У КРИВАВОМУ ХХ СТОЛІТТІ**

**БІБЛІОТЕКА
«ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ»**

*Укладання й передмова
Вахтанга Кіпіані*

Харків

 Vivat
ВИДАВНИЦТВО

2017

ЗМІСТ

Замість передмови. Від Волині до «Волині» (Вахтанг Кіпіані).....	8
Польські активісти: Відозва з Верхрати.....	13
Заява Українського інституту національної пам'яті з приводу нищення українських могил на території Республіки Польща.....	17

МІЖВОЄННЯ

Оля Гнатюк	Pro domo sua. Польсько-українські відносини в політичній публіцистиці польських консерватистів та неоконсерватистів 1930-х років.....	22
Олена Гуменюк	«Диво на Віслі»: український вимір.....	58
Климентій Федевич	ОУН, Литва та СРСР у 1930-ті. «Дружба» проти Польщі.....	62
Ігор Дерев'яний	Польська окупація Західної України в 1918—1939 роках. Як це було.....	73
Олеся Ісаюк, Микола Балабан	«Незнаному козакові». Православне кладовище Армії УНР.....	83
Лукаш Адамський	«Прогресивний націоналіст» Грушевський і поляки. Історія стосунків.....	89

ВІЙНА

Євген Сверстюк	Волинь. Спогад війни.....	100
Сергій Рябенко	«Друже Рубан!» Використання фальсифікатів у дискусіях про Волинь.....	105
Петро Содоль	«Хрін» для генерала. Загибель Кароля Сверчевського в засідці УПА.....	120
Юрій Гаврилюк	Акція «Вісла» — останній акт українсько-польської трагедії.....	130

ВІЙНА ПО ВІЙНІ

Андрій Козицький	Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми.....	142
Наталія Кляшторна	1951-й: операція без наркозу.....	152
Осип Зінкевич	Контррозвідка ПНР проти Організації українських націоналістів.....	164

ПОСТАТІ

Юрій Шаповал	Пан Редактор. Єжи Гедройць та його спадщина.....	180
Мирослав Попович	«Культура» з української точки зору.....	196
Василь Стус	Я захоплений польськими звиязцями духу і шкодою, що я не поляк.....	210
Ярослав Грицак	Джентльмен із Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука.....	212
Катерина Ющенко	Рік без Марії.....	215

ВІЙНА ПРАВД

Остап Кривдик	Ексгумація війни.....	222
Богуміла Бердиховська	Польща — Україна. Дуже важке дозрівання.....	228
Юрій Рудницький	Війна правд. Що робити з польськими й українськими дурницями?.....	235
Юрій Опока	Ознаки геноциду. Крайній націоналізм завжди голодний..	245
Юрій Рубан	Як історія вчить порозуміння: висновки для політиків.....	248
Володимир В'ятрович	Польсько-українські відносини в 1940-х. Пропозиція історичної дискусії.....	261
Андрій Портнов	Про комплекси жертви з чистим сумлінням, або Українські інтерпретації Волинської різанини 1943 року.....	279

Замість післямови. Найкращий час для примирення минув. Що далі? (Олександр Зінченко).....	289
Відомості про авторів.....	300

ОЛЕНА ГУМЕНЮК

«ДИВО НА ВІСЛІ»: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Події серпня — вересня 1920 року мали вирішальне значення в польсько-радянській війні. Перемога у Варшавській битві засвідчила здатність поляків відстояти своє право на незалежність. Утім, без допомоги українських військ подолати Червону армію було б важче.

Боротьба Армії УНР з більшовицькими формуваннями тривала ще 1919 року, а вже на початку 1920-го радянські війська стали реальною загрозою для інших країн Східної Європи, насамперед для Польщі. Виникла потреба в об'єднанні зусиль для подолання спільного ворога.

22 квітня 1920 року було укладено Варшавський договір, за яким до Польщі мала відійти більша частина західноукраїнських земель включно зі Східною Галичиною, а натомість територія Наддніпрянської України визнавалась за УНР. Кордон між державами мав проходити по річці Збруч. Військова частина договору проголошувала армії обох держав союзниками в боротьбі за визволення території України та протидії подальшій більшовицькій експансії.

У квітні — травні 1920 року польсько-українські війська швидко просувалися в глиб українських земель, а на початку травня увійшли до Києва. Та їхню переможну ходу в червні було зупинено: по всій лінії фронту почався контрнаступ більшовицьких військ.

Чисельно радянські сили не переважали об'єднані польсько-українські збройні формування, натомість

відчутною була їхня перевага в кавалерії, що в разі розтягнення польських частин уздовж лінії фронту й за відсутності в них великих резервів давало супротивнику значну перевагу під час проведення контрнаступу.

Червона армія швидко просувалася в західному напрямку й уже на початку липня вийшла до річки Збруч — умовного кордону між українськими та польськими територіями.

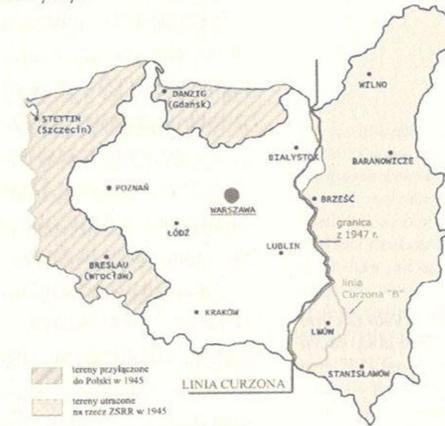
11 липня 1920 року радянським представникам у Великій Британії було вручено ноту лорда Керзона з пропозицією зупинити більшовиків на лінії Гродно — Брест — Рава-Руська — Перемишль (відомій пізніше як лінія Керзона), однак Москва її відхилила.

Наступ на Варшаву було вирішено провести силами лише Західного фронту. Південно-Західний фронт мав окреме завдання: захоплення Львова. 13—25 серпня розгорнулася масштабна Варшавська битва, яка ввійшла в історію під назвою «Диво на Віслі».

Червоні війська під командуванням Михайла Тухачевського атакували місто із заходу. Завдання оборони столиці лежало на армії генерала Юзефа Галлера. Наступ Червоної армії мав успіх, і все йшло до захоплення Варшави, проте 16 серпня розпочався переможний контрнаступ польських військ.

16 серпня частини Червоної армії форсували річку Західний Буг і рушили в напрямку Львова. Однак радянські війська, просуваючись у бік Львова, наразилися на завзятий опір створених у липні добровольчих формувань. Це затримало наступ більшовиків на Львів на два дні — саме тоді, коли точилися вирішальні бої за Варшаву.

Війська Армії УНР чисельністю близько 20 тисяч осіб також брали участь у Варшавській операції. Можна з упевненістю сказати, що без зв'язки українців під Львовом і Замостям вдала оборона столиці була б неможливою.

Такий вигляд мала лінія Керзона

Українці виступали союзниками Польщі в польсько-радянській війні, однак про роль армії Української Народної Республіки (УНР) у військовій кампанії серпня — вересня 1920 року часто забувають.

Уже 20 серпня радянське командування віддало наказ перекинути Першу кінну армію на варшавський напрямок, проте час було втрачено, і під Варшавою кіннота нічим допомогти вже не могла.

Натомість тривало військове протистояння Армії УНР та червоних частин у районі річки Дністер. Так, протягом п'яти днів (19—24 серпня) українські збройні формування тримали фронт від румунського кордону до міста Єзуполя.

24 серпня радянські війська перейшли Дністер і рушили в напрямку міста Городенка. Там вони вступили в бій із частинами 5-ї Херсонської дивізії Армії УНР, у результаті якого більшовиків було відкинуто на східний берег Дністра.

Українці мужньо, не жалюючи себе боролися з більшовиками. Чого варта історія старшини Тихона Хилюка, який під час спроби частин Червоної армії 28 серпня 1920 року форсувати Дністер біля села Комарівка прикрив тили 9-ї бригади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР кулеметним вогнем. Стримуючи натиск радянських військ, важко поранений Тихін Хилюк не залишив вогневої позиції. Наступного дня він помер, поховали його з військовими почестями на цвинтарі міста Нижнів. Завдяки героїзму Тихона Хилюка, а також його побратимів, зокрема хорунжих Василя Кривди та Костя Пашкевича, удалося відбити наступ більшовицьких частин та зберегти основний склад 9-ї бригади.

Ще однією «гарячою точкою» протистояння в польсько-радянській війні стала оборона Замостя 28 серпня — 2 вересня. 19 серпня 6-та стрілецька дивізія полковника Марка Безручка після численних сутичок із частинами Першої кінної армії Семена Будьонного відійшла до Замостя й зайняла там оборону.

Саме полковник Армії УНР Марко Безручко став на чолі оборони міста. Його заступником був начальник штабу 6-ї дивізії Всеволод Змієнко. Довкола Замостя було зведено лінію укріплень, завдяки якій можна було стримати натиск супротивника.

Радянські війська здійснили дві спроби захопити штурмом місто — 29 та 30 серпня, проте всі їхні атаки були

відбиті захисниками. Коли вже здавалось, що ворог прорвав оборону та вдерся до фортеці, українська сотня контратакою відкинула противника. Крім того на допомогу оборонцям Замостя поспішали польські військові формування. З великими втратами війська С. Будьонного відступили.

Маркові Безручку та Всеволодові Змієнку було присвоєно звання генерал-хорунжих Армії УНР. Їхня діяльність зокрема та участь 6-ї стрілецької дивізії в польсько-радянській війні періоду літа — осені 1920 року загалом мали суттєве значення як для успішних дій польських збройних формувань під Варшавою, так і для вдалого контрнаступу польсько-українських військ по всій лінії фронту восени 1920 року.

Активні воєнні дії та значні людські й матеріальні втрати змусили колишніх супротивників заговорити про припинення вогню. 12 жовтня 1920 року польська сторона без узгодження дій з українськими союзниками уклала перемир'я з Радянською Росією.

А вже в березні 1921 року в Ризі було підписано мирний договір між Польщею з однієї сторони та радянськими Росією та Україною з другої — це було завершення польсько-радянської війни. Інтереси Української Народної Республіки при цьому не було враховано, і армія УНР залишилась сам на сам у боротьбі з червоними силами.

Збройне протистояння тривало весь жовтень і листопад 1920 року. Під тиском радянських військових формувань війська УНР 21 листопада були змушені перейти Збруч. На польській території українські вояки були роззброєні.

Завдяки грамотним тактичним діям українського командування Армії УНР, героїзму та звитязі рядових військових удалося не просто зупинити більшовицьке просування на захід та відвернути трагедію під Варшавою, але й, по суті, зірвати більшовицькі плани «всесвітньої революції».

Під час оборони Замостя завдяки вдало підібраній військовій тактиці, злагодженості дій та звитязі українських і польських оборонців удалося не тільки зупинити, але й відтіснити переважні сили ворога.

Під час польсько-радянської війни 1920 року українська сторона надала суттєву військово-політичну допомогу Польщі й зарекомендувала себе як надійний партнер.

Наприкінці серпня 1920 року частини Армії УНР вели запеклі бої з червоноармійцями. Українські військові продемонстрували героїзм і жертвність у боротьбі з ворогом. Цьому є багато прикладів, зокрема дії українців під час спроби форсування більшовиками Дністра та оборони Замостя 28 серпня — 2 вересня 1920 року.

Уже 20 серпня радянське командування віддало наказ перекинути Першу кінну армію на варшавський напрямок, проте час було втрачено, і під Варшавою кіннота нічим допомогти вже не могла.

Натомість тривало військове протистояння Армії УНР та червоних частин у районі річки Дністер. Так, протягом п'яти днів (19—24 серпня) українські збройні формування тримали фронт від румунського кордону до міста Єзуполя.

24 серпня радянські війська перейшли Дністер і рушили в напрямку міста Городенка. Там вони вступили в бій із частинами 5-ї Херсонської дивізії Армії УНР, у результаті якого більшовиків було відкинуто на східний берег Дністра.

Українці мужньо, не жалюючи себе боролися з більшовиками. Чого варта історія старшини Тихона Хилюка, який під час спроби частин Червоної армії 28 серпня 1920 року форсувати Дністер біля села Комарівка прикрив тили 9-ї бригади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР кулеметним вогнем. Стримуючи натиск радянських військ, важко поранений Тихін Хилюк не залишив вогневої позиції. Наступного дня він помер, поховали його з військовими почестями на цвинтарі міста Нижнів. Завдяки героїзму Тихона Хилюка, а також його побратимів, зокрема хорунжих Василя Кривди та Костя Пашкевича, удалося відбити наступ більшовицьких частин та зберегти основний склад 9-ї бригади.

Ще однією «гарячою точкою» протистояння в польсько-радянській війні стала оборона Замостя 28 серпня — 2 вересня. 19 серпня 6-та стрілецька дивізія полковника Марка Безручка після численних сутичок із частинами Першої кінної армії Семена Будионного відійшла до Замостя й зайняла там оборону.

Саме полковник Армії УНР Марко Безручко став на чолі оборони міста. Його заступником був начальник штабу 6-ї дивізії Всеволод Змієнко. Довкола Замостя було зведено лінію укріплень, завдяки якій можна було стримати натиск супротивника.

Радянські війська здійснили дві спроби захопити штурмом місто — 29 та 30 серпня, проте всі їхні атаки були

відбиті захисниками. Коли вже здавалось, що ворог прорвав оборону та вдерся до фортеці, українська сотня контратакою відкинула противника. Крім того на допомогу оборонцям Замостя поспішали польські військові формування. З великими втратами війська С. Будионного відступили.

Маркові Безручку та Всеволодові Змієнку було присвоєно звання генерал-хорунжих Армії УНР. Їхня діяльність зокрема та участь 6-ї стрілецької дивізії в польсько-радянській війні періоду літа — осені 1920 року загалом мали суттєве значення як для успішних дій польських збройних формувань під Варшавою, так і для вдалого контрнаступу польсько-українських військ по всій лінії фронту восени 1920 року.

Активні воєнні дії та значні людські й матеріальні втрати змусили колишніх супротивників заговорити про припинення вогню. 12 жовтня 1920 року польська сторона без узгодження дій з українськими союзниками уклала перемир'я з Радянською Росією.

А вже в березні 1921 року в Ризі було підписано мирний договір між Польщею з однієї сторони та радянськими Росією та Україною з другої — це було завершення польсько-радянської війни. Інтереси Української Народної Республіки при цьому не було враховано, і армія УНР залишилась сам на сам у боротьбі з червоними силами.

Збройне протистояння тривало весь жовтень і листопад 1920 року. Під тиском радянських військових формувань війська УНР 21 листопада були змушені перейти Збруч. На польській території українські вояки були роззброєні.

Завдяки грамотним тактичним діям українського командування Армії УНР, героїзму та звитязі рядових військових удалося не просто зупинити більшовицьке просування на захід та відвернути трагедію під Варшавою, але й, по суті, зірвати більшовицькі плани «всесвітньої революції».

Під час оборони Замостя завдяки вдало підібраній військовій тактиці, злагодженості дій та звитязі українських і польських оборонців удалося не тільки зупинити, але й відтіснити переважні сили ворога.

Під час польсько-радянської війни 1920 року українська сторона надала суттєву військово-політичну допомогу Польщі й зарекомендувала себе як надійний партнер.

Наприкінці серпня 1920 року частини Армії УНР вели запеклі бої з червоноармійцями. Українські військові продемонстрували героїзм і жертвність у боротьбі з ворогом. Цьому є багато прикладів, зокрема дії українців під час спроби форсування більшовиками Дністра та оборони Замостя 28 серпня — 2 вересня 1920 року.